

Θανάσης Ν. Παπαθανασίου

Δρ. Θεολογίας,
Διδάσκων (ΕΔΙΠ) στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθήνας, Διδάσκων (ΣΕΠ) στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο,
Διευθυντής του περιοδικού «Σύναξη»

Σχόλια για τους τόμους που εξέδωσε η Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου για τους Μητροπολίτες Ιωάννη Ζηζιούλα και Κάλλιστο Ware

Αθήνα, Ξενοδοχείο «Κάραβελ», Σάββατο 4 Νοεμβρίου 2018.

Στο χρόνο που έχω στη διάθεσή μου θα αναφερθώ και στα δύο βιβλία και (απ' αφορμής αυτών) και στους δύο θεολόγους επισκόπους που νιώθουμε ότι μας έχει χαρίσει ο Θεός. Μοιραία, θα μιλήσω ενδεικτικά και ελλειπτικά¹, αλλά πάντως ευγνωμόνως. Ευγνωμόνως, διότι αυτοί οι δύο άνθρωποι έχουν αιμοδοτήσει το κορμί της θεολογίας μας και έχουν σιτίσει όσους αγαπούν τη θεολογία ως σπουδή (και όχι ως παπαγαλία), ως μαρτυρία (και όχι ως ανάθεμα), ως διάλογο (και όχι ως εισαγγελικό πόρισμα).

Επιτρέψτε μου μια προσωπική παρένθεση. Θεωρώ μεγάλο δώρο τη γνωριμία μου μαζί τους και, ομολογουμένως, καμαρώνω για το γεγονός ότι το περιοδικό «Σύναξη», που διευθύνω, καθ' όλη τη διαδρομή του δημοσιεύει συμβολές τους. Ειδικά μάλιστα του Μητροπολίτη Περγάμου, συμβολές τις οποίες έγραψε πρωτοτύπως για τη «Σύναξη», και οι οποίες κατόπιν μεταφράστηκαν στα Αγγλικά ώστε να αρδεύσουν τον οικουμενικό χώρο. Παράλληλα μάλιστα έχουμε δημοσιεύσει και κείμενα άλλων στοχαστών, οι οποίοι διαλέγονται με τις συμβολές αυτές.

Έρχομαι στο προκείμενο. Ευχαριστίες ειλικρινείς θέλω να απευθύνω στην Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, στον Μητροπολίτη Δημητριάδος κ. Ιγνάτιο και βεβαίως στον φίλο Παντελή Καλαϊτζίδη. Είναι ζωτική υπόθεση το να λειτουργεί ένα εργαστήριο που δεξιώνεται την κριτική σκέψη, την έρευνα και την αναμέτρηση. Και μάλιστα σε καιρούς που αυτά δεν είναι της μόδας, αλλά στοχοποιούνται από την παπαγαλία, από το ανάθεμα και από το εισαγγελικό πόρισμα!

Για τον Σεβασμιώτατο Περγάμου πρώτα:

¹ Στο παρόν κείμενο της προφορικής παρουσίασης θα προστεθούν βιβλιογραφικές υποσημειώσεις όταν θα δημοσιευτεί, επεξεργασμένο, εντύπως.

Ο τόμος έχει κάτι ιδιαίτερο. Τα κείμενα που τον απαρτίζουν δεν παρουσιάζουν απλώς τη συμβολή του τιμωμένου. Κάνουν κάτι περισσότερο από αυτό. Συνθέτουν ένα σπάνιο δείγμα κριτικής σεβαστικής θεολόγησης. Τι εννοώ λέγοντας «κριτικής σεβαστικής θεολόγησης»:

Ο Ιωάννης Ζηζιούλας από νωρίς διατύπωσε θεολογικές προτάσεις πολύ «δικές του», πολύ χαρακτηριστικές, με μια αναβράζουσα σκέψη, η οποία θέλει να πατά στην παράδοση και να μιλά στο σήμερα. Ο λόγος του λοιπόν έχει μεγάλη ορμή. Γι' αυτό και πολλοί ταυτίζονται μαζί του, και τον επαναλαμβάνουν. Αυτό είναι και φυσικό και ανθρώπινο². Βεβαίως, υπάρχουν και πολλοί οι οποίοι διαφωνούν μαζί του. Κι αυτό είναι φυσικό κι αναμενόμενο, είτε γίνεται για θεολογικούς λόγους, είτε γίνεται από τον φθόνο εκείνων που νομίζουν ότι ψηλώνουν κονταίνοντας τους άλλους.

Φρονώ όμως ότι το ιδιαίτερο στην περίπτωση του Ζηζιούλα είναι κάτι πέρα από αυτά – κάτι πέρα από τη σκέτη ταύτιση ή τη σκέτη απόρριψη. Είναι το ότι δύναται κανείς να διαφωνήσει με ορισμένα συμπεράσματα του Ζηζιούλα, όχι απλώς επειδή έχει διαφορετικά θεολογικά προτάγματα, αλλά ακριβώς επειδή εμπνέεται από θεολογήσεις του Ζηζιούλα!

Αυτό το θεωρώ μαθητεία γόνιμη, η οποία εκβάλλει, όπως είπα, σε κριτική σεβαστική θεολόγηση. Στον εν λόγω τόμο, ο προσεκτικός αναγνώστης θα ωφεληθεί τα μάλα διαπιστώνοντάς το αυτό σε πολλούς συγγραφείς, οι οποίοι τιμούν τον Σεβασμιώτατο, και ταυτόχρονα εισφέρουν κάποια γόνιμη επεξεργασία ή και διαφωνία τους. Είναι σχεδόν οι μισοί από τους συγγραφείς του τόμου. Αυτά τα γόνιμα κείμενα θέτουν με σεβαστικό τρόπο ερωτήματα για την ιστορία, τη μαρτυρία, την ιεράρχηση στα Πρόσωπα της Αγίας Τριάδας, το ουσιώδες ή μη του φύλου και της άσκησης, την ολίσθηση της Θεσμικής Εκκλησίας σε αυταρχική συγκρότηση, τον υπερτονισμό του επισκοπάτου κλπ. Είναι κείμενα τα οποία φαντάζομαι ότι, ακόμα κι όταν αρθρώνουν αντιρρήσεις, θα έχουν δώσει ιδιαίτερη χαρά στον Μητροπολίτη Ιωάννη, μεγαλύτερη απ' ό,τι κείμενα τα οποία πασχίζουν κάπως απολογητικά να τον υπερασπιστούν.

Βρίσκω πολύ συγκινητικό το σημείο όπου ο ίδιος ο Σεβασμιώτατος διατυπώνει μια πανανθρώπινη αλήθεια: *«Τι θα γίνει με τον σπόρο που έπεσε, μόνον ο Θεός το γνωρίζει. Αυτός, που κατευθύνει την Ιστορία, μπορεί να ακυρώσει ό,τι κατέθεσα ή, όπως εύχομαι, να βρει κάτι σ' αυτό που να είναι χρήσιμο για τα σχέδιά του. Το μόνο που θα μπορούσα εγώ να πω, είναι τι θα ήθελα να δω στην μετά από εμένα εποχή»*³.

² Πράγμα το οποίο γνωρίζει και ο ίδιος. Βλ. τόμο του, σ. 333.

³ Τόμος του, σ. 336.

Και αμέσως μετά, ονοματίζει ο ίδιος τα πεδία στα οποία θα ήθελε να δει ένα δημιουργικό προχώρημα της σκέψης του: Τέχνη, επιστήμη, και ηθική, στην οποία εντάσσει και την ιεραποστολή.

Επιτρέψτε μου να κοντοσταθώ στην ιεραποστολή ή, με πιο περιεκτική διατύπωση, στη μαρτυρία προς τον κόσμο. Χαίρομαι πολύ μ' αυτή την (έστω λακωνική, έστω και υπό την ομπρέλα της ηθικής) επισήμανση του Σεβασμιωτάτου, ότι η ιεραποστολή χρειάζεται να κοιταχτεί. Και χαίρομαι, διότι στα κείμενά του βρίσκει κανείς *δυο* δυναμικές. Αφενός, μια καθαρή υποβάθμιση της ιεραποστολής. Αφετέρου, όμως, μια θεολογία, η οποία δίνει ακριβώς τη δυνατότητα για θωράκιση της ιεραποστολικής θεολογίας.

Πόσο συγκλονιστικά έχει γράψει ο Σεβασμιώτατος για τη Μεγάλη Είσοδο! Έχει επιμείνει ότι αποτελεί (ή ακριβέστερα: αποτελούσε) πραγματική είσοδο, από το έξω προς το μέσα! Και πόσο θεμελιακός είναι ο εκβραχισμός τον οποίον ο ίδιος έχει πραγματοποιήσει, τονίζοντας ότι η Εκκλησία είναι εικόνα της Βασιλείας! Και επειδή η Εκκλησία είναι εικόνα της Βασιλείας, γι' αυτό ο Σεβασμιώτατος ως μοναδικό σταθερό στοιχείο της ταυτότητας της Εκκλησίας θεωρεί την Ευχαριστία, και άρα προσπερνά την ιεραποστολή ως φευγαλέο στοιχείο της ιστορίας. Ωστόσο, για άλλους (στους οποίους περιλαμβάνω την ταπεινότητά μου), ακριβώς επειδή η Εκκλησία είναι *εικόνα* της Βασιλείας και όχι η Βασιλεία, γι' αυτό ακριβώς η ιεραποστολή αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της Εκκλησίας. Ισχυρίζομαι, κοντολογίς, ότι η Εκκλησία όχι απλώς «έχει» ιεραποστολή, αλλά καθαυτήν ΕΙΝΑΙ ιεραποστολή.

Ήδη στο εμβληματικό βιβλίο του, τού 1985, *Being as Communion*, όπου σχετικοποίησε εντελώς την έννοια της ιεραποστολής, συναντάμε και μια αλλιώτικη επισήμανση: Στην Ορθόδοξη ανατολή (λέει) η ικανοποίηση με το εσχατολογικό όραμα της εκκλησιαστικής λατρείας τείνει να παραλύσει την ιεραποστολική δραστηριότητα σε ανησυχητικό βαθμό. Έτσι είναι! Οι δε συναρπαστικές σελίδες του Σεβασμιωτάτου, οι οποίες παρουσιάζουν το ζητούμενο της μεταμόρφωσης του κόσμου και της ιστορίας, είναι για μένα σελίδες περί της εκκλησιαστικής ιεραποστολής, παρ' όλο που ο δεν χρησιμοποιεί τον όρο, απλούστατα διότι την ιεραποστολή την προϋποθέτει ως μια αβαθή κηρυγματική πράξη, αυτονομημένη από το δόγμα και τα μυστήρια. Αλλά με μια τέτοια «ιεραποστολή» διαφωνώ κι εγώ!

Είναι πολλά τα σημεία τέτοιων διασταυρώσεων. Λέει ολοζώντανα κάπου: «Θέτω πολύ συχνά στον εαυτό μου και σε άλλους το ερώτημα: *θα είχε άραγε σωθεί η οσία Μαρία η Αιγυπτία, αν μετά τα 40 χρόνια σκληρής ασκήσεως δεν κατέληγε να κοινωνήσει των Αχράντων Μυστηρίων από τον άγιο Ζωσιμά;*». Και καταλήγει ότι η Ευχαριστία είναι αδιαπραγμάτευτη. Βεβαίως (λέει) ο Χριστός σώζει. Αλλά χωρίς άσκηση σώζεται κανείς, χωρίς Ευχαριστία όχι⁴.

⁴ Τόμος του, σ. 230 (κείμενο Κ. Δεληκωσταντή).

Τι θα έλεγα ταπεινά εδώ;⁵ Θα έλεγα ότι πλάι στην πολύτιμη ιστορία της αγίας Μαρίας της Αιγυπτίας (η οποία, επιτρέψτε μου την έκφραση, έχει στρογγυλεμένο τέλος, καταλήγει δηλαδή στην μετάληψη της αναχωρήτριας), υπάρχει και η ιστορία του ληστή στον σταυρό, υπάρχει και η ιστορία των ευρισκόμενων στον Άδη κατά την τριήμερη κάθοδο του σταυρωθέντος, υπάρχει και η ιστορία αγίων οι οποίοι ουδέποτε βαπτίστηκαν και ουδέποτε κοινωνήσαν. Ή μάλλον και βαπτίστηκαν και κοινωνήσαν, αλλά όχι με τα μυστήρια της θεσμικής Εκκλησίας. Βαπτίσθηκαν και κοινωνήσαν μυστικά και αθέατα, από τον ίδιο τον Χριστό αυτοπροσώπως, ο οποίος μετακινεί τα όρια της Εκκλησίας του όπου ο ίδιος θέλει.

Ποιος το έχει πει αυτό; Ο άγιος Νικόλαος ο Καβάσιλας, του οποίου η φράση «η εκκλησία σημαίνεται εν τοις μυστηρίοις» τυγχάνει αδιάκοπης επίκλησης από την ευχαριστιακή θεολογία. Επιπλέον, ο Καβάσιλας είναι αυτός που έχει πει ότι «εικόνα» της Βασιλείας βεβαιότατα είναι η θεία Ευχαριστία, αλλά έχει πει και κάτι άλλο: Ότι «εικόνα της Βασιλείας» είναι και η φιλάνθρωπη πράξη, η οποία μέσα στην ιστορία φανερώνει τη μέλλουσα αγαπητική Βασιλεία. Ο Καβάσιλας έχει πει και τα δύο. Ο πιστός, δηλαδή, καλείται να είναι μάρτυρας και συνεργός της Missio Dei, της ιεραποστολής του κατ' εξοχήν ιεραποστόλου· του Τριαδικού Θεού. Κι επί πλέον, σκεφτείτε πόσο καρποφόρα μπορεί να είναι μια «πολιτική θεολογία» που αξιοποιεί τα πολύτιμα του Σεβασμιωτάτου για το ανθρώπινο πρόσωπο, για την ετερότητα και για τον φόβο απέναντι στον άλλον!

Κατά παρόμοιο τρόπο, η υπέροχη διατύπωση ότι *στο πρόσωπο του επισκόπου η επισκοπή δεν αντιπροσωπεύεται, αλλά παρίσταται*, τον Σεβασμιώτατο τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι γι' αυτό δεν μπορούν να γίνουν δεκτές οι κληρικολαϊκές συνελεύσεις, επειδή εγκυμονούν πολυγνωμία. Για άλλους όμως (και για την ταπεινότητά μου), *επειδή* στο πρόσωπο του επισκόπου παρίσταται η επισκοπή, ακριβώς γι' αυτό είναι απαραίτητη η συνοδικότητα στο εσωτερικό της επισκοπής.

Σταματώ γεμάτος ειλικρινείς ευχαριστίες την ενδεικτική αναφορά μου στο πρώτο βιβλίο, και περνώ στον τόμο για τον Μητροπολίτη Κάλλιστο Γουέαρ.

Ο θεολόγος επίσκοπος Κάλλιστος είναι ακριβώς αυτό που λέει ο τίτλος του τόμου: μια ζωντανή μαρτυρία της Ορθοδοξίας στη Δύση.

Και στον τόμο αυτόν βρίσκουμε τα χαρακτηριστικά της γόνιμης ανάγνωσης και της σεβαστικής συζήτησης. Πάλι λακωνικά και ενδεικτικά, θα σταθώ σε κανα-δυο σημεία, χαρακτηριστικά της έμπονης πορείας και της ανυπολόγιστης προσφοράς αυτού του λόγιου ποιμένα.

⁵ Τα ακόλουθα αφορούν σχετικά μελετήματά μου, στα οποία δεν παραπέμπω εδώ, για οικονομία χώρου.

Πρώτα απ' όλα, θα σταθώ στην έννοια της μεταστροφής, καθόσον, όπως ξέρουμε, ο Κάλλιστος Γουέαρ κάποια στιγμή μετεστράφη στην Ορθοδοξία. Η δυνατότητα για μεταστροφή, δηλαδή η δυνατότητα του ανθρώπινου υποκειμένου να επιλέγει ελεύθερα τον πνευματικό προσανατολισμό του, είναι αυτό που κάνει άνθρωπο τον άνθρωπο, κι όχι αντικείμενο υποχρεωμένο να παραμείνει για πάντα αυτό που έτυχε να βρεθεί. Η κλήση σε μεταστροφή είναι η καρδιά του Ευαγγελίου. Και δεν είναι τυχαίο ότι το πρώτο κείμενο του Μητροπολίτη Κάλλιστου στον πρώτο τόμο των αγγλικών απάντων του το 2000 αφορούσε ακριβώς το ταξίδι του προς την Ορθόδοξη Εκκλησία.

Η μεταστροφή του έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, πολύ σημαντικά για την θεολογική αυτοεπίγνωσή μας. Συχνά συναντάμε το φαινόμενο, προσήλυτοι στην Ορθοδοξία να εκδηλώνουν ζηλωτισμό, απολυτοποιήσεις των τύπων, ειδωλοποίηση του παρελθόντος, ακόμη και μισαλλοδοξία. Στην περίπτωση όμως του Κάλλιστου Γουέαρ, η μεταστροφή συνοδεύεται από μια πολύτιμη ευαισθησία, η οποία βρίσκεται μεν στην εκκλησιαστική παράδοση, αλλά παραθεωρείται από τον ζηλωτισμό. Εννοώ την ετοιμότητα να μην εγκλωβίσεις πουθενά τον ζωντανό Θεό, αλλά να διακρίνεις σημάδια της μυστικής δράσης του, όπου Εκείνος βούλεται.

Όταν ο Κάλλιστος Γουέαρ παρουσιάζει τη μεθοδολογία της Ορθόδοξης ιεραποστολής στην Αλάσκα τον 19^ο αιώνα, τονίζει ότι οι ιεραπόστολοι σεβάστηκαν τον ντόπιο πολιτισμό, όπως απαιτούσε η πρώιμη παράδοση της Εκκλησίας. Οι αποστολικοί Πατέρες δεν έβλεπαν τους μη-χριστιανικούς λαούς συλλήβδην ως δέσμιους του απόλυτου σκότους. Αναγνώριζαν ότι ο Θεός είναι σπερματικά παρών και δρα μυστικά όπου γης, στις καλές αναζητήσεις και στους καλούς κόπους όλων των ανθρώπων⁶.

Πώς, λοιπόν, εκτιμά ο ίδιος ο Κάλλιστος Γουέαρ την Αγγλικανική παράδοση, από την οποία αποχώρησε; «Θα θεωρώ πάντοτε την απόφασή μου να ασπαστώ την Ορθοδοξία», γράφει, «ως την αποκορύφωση της εκπλήρωσης όλων των καλών της αγγλικανικής μου εμπειρίας· ως επιβεβαίωση, και όχι ως απόρριψη». «Προκειμένου να είμαστε αληθινοί μάρτυρες [αληθινοί ιεραπόστολοι], χρειάζεται τόσο να ακούσουμε όσο και να μιλήσουμε, να σιωπήσουμε όσο και να εκφραστούμε... Ας γίνουμε μέτοχοι της συγκεκριμένης αυτής εμπειρίας [των Χριστιανών στη Δύση], ας λάβουμε μέρος στη δική τους αίσθηση της κρίσης, με όλα της τα διλήμματα, τα άγχη και τους δισταγμούς της. Ακούγοντας προσεκτικά θα κατανοήσουμε καλύτερα την Ορθόδοξη κληρονομιά μας... Ας προσπαθήσουμε να κάνουμε τη δική μας Ορθόδοξη μαρτυρία περισσότερο κενωτική και περισσότερο γενναιόδωρη»⁷.

⁶ Τόμος του, σ. 40 (κείμενο Δ. Μόσχου).

⁷ Τόμος του, σσ. 198 και 205, αντίστοιχα.

Ένα σημείο στο οποίο επίσης θα εφιστούσα την προσοχή του αναγνώστη, είναι η θέση του μυστικισμού στο έργο του Μητροπολίτη Κάλλιστου. Γενικά μιλώντας, ο μυστικισμός έχει μια γλύκα, μια απόσυρση από το έξω και μια συνάντηση με το θείο στο εσωτερικό του ανθρώπου, όπου το ανθρώπινο υποκείμενο περίπου διαλύεται μέσα στον ωκεανό της θεότητας. Φαίνεται γλυκύ, μα εγκυμονεί κινδύνους. Διότι ο Χριστιανισμός θεμελιώνεται σε μια ευλογημένη εξωστρέφεια: Η σωτηρία είναι η οικοδόμηση σχέσης με τον ριζικά Άλλον, τον Θεό, και με τον κάθε Άλλον, τον συνάνθρωπο. Θεός και συνάνθρωπος είναι αληθώς υποκείμενα έξω από μας και απέναντι από μας, με τα οποία καλούμαστε να ανταμώσουμε. Και η σωτηρία είναι μπορετή όχι μέσω κάποιας μεθόδου ή κάποιου διαλογισμού, αλλά χάρη στο έργο του Χριστού μέσα στην ιστορία· για την εσχατολογική μεταμόρφωση της ιστορίας – όχι για την απόσυρση από αυτήν. Έτσι, λοιπόν, θα παρακαλούσα τον αναγνώστη, τις συχνές αναφορές του Κάλλιστου Γουέαρ στον μυστικισμό και τη θέωση, να τις διαβάσει μαζί με τις πολύτιμες διευκρινίσεις του και τις αναφορές του σ' αυτό που ονόμασα ευλογημένη εξωστρέφεια: στη συνέργεια με τον Θεό, στην υπεράσπιση των αδυνάτων, στη μαρτυρία, στην αναμονή της εσχατολογικής μεταμόρφωσης του σύμπαντος κόσμου. Το κείμενο του Νόρμαν Ράσελ βοηθά πολύ.

Κλείνω με ένα τελευταίο κορφολόγημα. Στον τόμο (και ιδιαίτερα στο κείμενο του Παντελή Καλαϊτζίδη) τονίζεται η συμβολή του επισκόπου Κάλλιστου όσον αφορά την αντιμετώπιση του εθνικισμού. Όσοι έχουν διαβάσει το βιβλίο του «The Orthodox Church» στην πρώτη του έκδοση, του 1963, όταν ο Κάλλιστος ήταν ακόμη Timothy (δηλαδή πέντε χρόνια μετά τη μεταστροφή του και δύο χρόνια πριν τη χειροτονία του), θα γνωρίζουν ότι το Ορθόδοξο καρκίνωμα του εθνικισμού το γνώριζε και το φώτιζε από τότε. Και όσοι επισκέπτονται την Οξφόρδη, γνωρίζουν το εκπληκτικό πείραμα που είχε πραγματοποιεί πετυχημένα στην ενορία της Αγίας Τριάδας και του Ευαγγελισμού: Την αρμονική συνύπαρξη των διαφόρων και διαφορετικών Ορθοδόξων δικαιοδοσιών σε μία ενορία. Ένα πείραμα εξαιρετικό, υποδειγματικό, το οποίο όμως τελικά... ράγισε. Η αντοχή του εθνικισμού και ο βαθμός δηλητηρίασης των Ορθοδόξων εκκλησιών αποδεικνύεται πανίσχυρα. Πράγμα που σημαίνει ότι ο αγώνας της θεολογίας για τα κριτήρια του Χριστού δεν δικαιούται να ξαποστάσει λεπτό!

Άλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ἡμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθαμεν. Ευχαριστούμε από τα βάθη της καρδιάς μας του θεολόγου επισκόπου Ιωάννη και Κάλλιστο, ευχαριστούμε τους βαθύνους συγγραφείς των τόμων, ευχαριστούμε, Παντελή, την Ακαδημία του Βόλου για τους κόπους, για την έγνοια και για την αφοσίωση.